

М. Г. ЖЕЛЕЗНЯК
ПРИЙМЕННИКИ В ГОВОРІ І В ПОЕЗІЇ

Українська літературна мова утворилася на діалектній основі. Останнім часом вона розвинулась, збагатилась, набула всезагального поширення, стала основним засобом спілкування українського народу. Та витоки, звідки почалося її життя, не перестають дарувати їй прекрасні перли, що так щедро розсіпані в українських народних говорах. Невтомні збирачі їх — письменники — захоплювалися глибиною і силою народної мови, влучністю і образністю діалектних слів. Кращі представники української класичної і радянської літератури припадали до цілющих джерел народної мови, давали повнокровне життя сотням діалектизмів, вводили їх до активного фонду літературної мови.

Серед тих, хто добре знав і майстерно вплітав у мовну тканину твору діалектні слова та вирази, був поет П. Г. Тичина.

Ще ж як руку притулив
к серцю **ік** свому.
Рад би ще він раз побачить
отаку зиму

(Як упав же він...).

Творячи пісню про безіменного героя громадянської війни, П. Тичина звертається до народної поетичної творчості як до взірця оспівування народного лицаря. Характерні в даному уривку не тільки народнопісенна конструкція давального з прийменником **к(ік)**, не лише використання підсилювальних часток та специфічний початок, а й повтор прийменника, який широко побутує в говорах української мови та народній пісні. Так, у рідному селі Павла Григоровича Пісках, що на Чернігівщині, повтор прийменників — явище типово: *підемо до баби, до Зіньки акації нарвемо*. Досить часто зустрічається такий повтор і в фольклорі:

Під лісом, **під** темненьким
брала вдова льон дрібненький...

(А. Метлинський).

На батьківщині поета скажуть: *А я носила ід Пасці пироги*, тобто носила до Насті, а не від неї. Форма **ід** — фонетичний варіант прийменника **к(ік)**. Конструкція давального відмінка іменника з прийменником **к** на сьогодні вживається у східнополіських говірках (до яких належить і говірка села Піски) поряд з літературною (родовий відмінок з прийменником **до**), яка набуває все більшого поширення, обмежуючи коло функціонування сполуки давального відмінка з прийменником **к** декількома семантико-синтаксичними типами. Це одна з архаїчних рис східнополіських говірок. У давні часи вона була широко представлена в усіх говорах української мови. Про це свідчать народні пісні — ці найдавніші й найкращі літописи нашого народу.

Прибудь, прибудь, мій батеньку,
тепер **ік** мені.

або

Голуб, мати, голуб, мати, **к** вікну прилітає,
Козак, мати, козак, мати, **к** двору приїжджає,

(А. Метлинський).

У Тичини конструкції з прийменником **к** простежуються як в ранніх поезіях (до яких належить цитована «Як упав же він...»), так і у віршах пізнішого періоду:

То ж приплинь хоч на часину,
душать ось мене удави,
гнуть **к** землі, як колосину

(Матері забуть не можу).

Цікавою є синонімія при передачі поетом просторових відношень. Вона має виразні паралелі у народних говірках. Основними для передачі просторової близькості в українській літературній мові виступають конструкції з прийменниками **коло** та **біля** (також складні прийменники, до яких вони входять: **навколо**, **побіля**). У П. Г. Тичини передача просторової

близькості названими конструкціями не обмежується. Так, для поетичних творів П. Тичини, особливо раннього періоду, характерне вираження названих відношень сполукою з прийменником **коло**, тоді як прийменник **біля** майже не вживається.

На майдані **коло** церкви
революція іде

(На майдані).

Зрозуміти це дуже легко, коли знаєш, що для східно-поліських говірок (а саме вони — рідна стихія П. Тичини) прийменник біля не характерний. Так, у рідному селі поета можна почути: *Зайшла в хату і так коло дверей стала й стою; Я коло берези стояла.* З першим реченням ніби перегукується:

Гості заходять у хату,
що перший сідає писати,
що другий стає **коло** печі,
а два при рушницях **на** дверях.

(Загупало в двері прикладом...).

Привертає увагу сполука *на дверях*. Звичайним для місцевого відмінка іменника з прийменником **на** є значення місця перебування чи дії. Так, у Павла Григоровича: *Мобілізуються тополі під хмарним вітром на горі...* (Ронделі). Воно — основне і в говорах української мови: *На Купала на кожному кутку становлять куклу на вербі чи на березі* (Піски) та ін. Але конструкція *на дверях* має виразний відтінок просторової близькості, який завдяки контексту сприймається не як побічне семантичне значення, а як основне. Щоб запобігти невиправданому повтору одного й того слова поруч, автор скористався багатозначністю конструкції з прийменником **на**. Таке вживання **на** з місцевим відмінком відоме і в літературній мові, і в її говорах. Хто не знає з дитинства казку про козу-дерезу? *Став дід на воротях у червоних чоботях та й питає.* Синонімічними до зазначених виступають конструкції з прийменниками: **коло**, **біля**, **при**, **край**. Та чи не найближчими є сполуки родового з прийменником **у(в)**, яких не знає літературна мова, але вони зустрічаються у східнополіських говірках та записах фольклору, зроблених на території поширення цих говірок: *Живу у самої Десни; У дороги вишня росте.* Просторові відношення близькості можуть передаватися орудним відмінком іменника з прийменником **під**. На це значення вказує 11-томний Словник української мови. Часто зустрічається воно і в поезії П. Тичини: *Під моїм вікном дуб шумить всю ніч;* або: *Під моїм вікном шепочуться квіти.* Сполучення прийменника **під** з географічними назвами набуло усталеного характеру. Антонімічною до нього виступає конструкція з прийменником **за**. Пор. у П. Тичини:

Як на звіра **під** Москвою
встав народ грозою, —
встала й ти за рідну землю,
сестро наша Зою.

(Пісня про Зою Космодем'янську).

За Харківкою, за мостом,
у тумані, як вві сні,
доганяла я підводи —
не підводи, а пісні.

(Пісня трактористки).

Характеристика конструкцій, що виражають просторову близькість і побутують в поетичних творах П. Г. Тичини, буде не повною, якщо не згадати сполуку місцевого відмінка з прийменником **при**:

І плаче травиця сама **при** дорозі

(Що місяцю зіроньки кажуть...).

Прийменник **при** у східнополіських говірках, як і в літературній мові, на означення просторової близькості сполучається з обмеженою групою лексем. Найчастіше він поєднується з іменником *дорога*:

Ой горе тій чайці-небозі,
Що вивела чаєняток **при** битій дорозі.

(А. Метлинський).

Але східнополіському говору не чужі конструкції типу: *Живу при матері; при школі так і вирости* тощо.

Ми порівняли далеко не всі прийменникові конструкції з просторовим значенням, уживані в поезії П. Г. Тичини і у говірці села Піски та споріднених з нею. Але й згадані дають змогу робити висновки про функціонування, семантичне навантаження та синоніміку конструкцій і в говірці, і в мові поета. Відзначимо, що в говірці і в поетичній мові багато спільного. Спільного і з літературною мовою, і спільного тільки для двох мовних систем — говіркової і мови поета. До останнього, зокрема, належить вживання прийменника **к** з давальним відмінком іменника, перевага конструкцій з прийменником **коло** (у відношенні до **біля**) тощо.

Зіставлення дає змогу говорити про взаємодію літературної мови і народних говорів не тільки на лексичному, а й на семантичному та синтаксичному рівнях. На підтвердження потреби такого зіставлення скористаємося думкою акад. АН УРСР Русанівського В. М.: «Мовлення окремої людини ніколи не дорівнює мові народу, а тим більше людству. Винятком є мова справжніх поетів. Звичайно, якщо порівняти словник високообдарованого поета з лексиконом мови його народу, то може здатися, що це лише краплина в сяючому, вічно рухливому морі. Але саме ця краплина містить молекули тієї живої води, яка прискорює життєві процеси в організмі мови, примушує її пізнати саму себе, знову й знову виявляти ще не пізнане й дивувати світ новою несподіваною красою» (Мовознавство. — 1985. — №3. — С. 49).